

HEKAYƏNİN MAHİYYƏTİ VƏ YAZARIN XƏYALLARI

(7 may 2014-cü ildə Ankara'da
"Uluslararası 14-cü Öykü Günü-
ri"ndə edilmiş məruzə əsasında)

Giriş

Yazar bədii ədəbiyyatın müəyyən janrında daha fəal olub digər janrlara az maraq göstərə bilər, öz yaradıcılığında hekayə və ya romana, həmçinin həmçinə hekayə və roman arasında olan yazılara və ya dram yaradıcılığına üstünlük verib digərlərinə az yer ayıra bilər. Bu necə baş verir? Yazar janr seçimini necə edir? Yazarmın öz yaradıcılığında az yer tutan janrlara münasibəti necədir? Burada xoşa gəlib-gəlməmək əsas rol oynayır, ya bacarıb-bacarmamaq?

Öz yaradıcılığında hekayə yanına tam üstünlük verən böyük yazırlar arasında Anton Çexov'un xüsusi yeri var. Çexov dünya ədəbiyyatına hekayə, xüsusilə qısa hekayə, həmçinin pyes ustası kimi daxil oldu və dünya ədəbiyyatının klassikinə çevrildi. Çexov nədən qısa hekayəçiliyə qapanmışdı? Hekayənin mahiyyəti nədir? Çexov iri həcmli əsərlər yazmaq istəyirdimi? Yazı bilərdimi? Niyə yazmadı? Bu və bunlara bənzər suallara müəyyən dərəcədə cavab vermək mümkündürmü?

Çexov'un zəngin epistolərsi irsi onun çox müxtəlif hadisələrə münasibətini aydınlaşdırmaq üçün, yəqin ki, ən güclü qaynaqdır. Çexov'un hekayə yazma üslubu, yaradıcılıq psixologiyası, iri həcmli əsərlər yazmaq arzuları haqqında fikir və gümanları əsaslandırmaq üçün birinci növbədə onun qohum, tanış və dostlarına yazdığı çoxsaylı məktublardan, həmçinin ona yazılmış məktublardan istifadə etmək təbiiyədir. Bədii əsərlərində müəllif münasibətinə yer verməyən, buna görə zamanında çox tənqid olunan (və sonra çox təriflənən) Çexov öz məktublarında fikir və hadisələrə çox açıq münasibət göstərir və bu baxımdan məktublara mifraciət məntiqli və zəruridir.

Bu yazı hekayə, Çexov və hekayə yazarının üslub və psixologiyası haqqındadır. Hekayənin mahiyyəti barədə qısa söhbətdən sonra Çexov'un həyat və fəaliyyətinə qısa nəzər salınır. Çexov'un yazar üslubu, yazdığı əsərlərdə müəllif hökmünün yoxluğu, yığcamlıq və sanki yarımçıqlıq kimi xüsusiyyətlər mü-

zakirə olur. Çexov'un yazar həyatı yazmalıdır, həyat isə sadədir, qəhrəmanlar əksər hallarda uydurulur kimi fikirləri ətrafında söhbət gedir. Çexov'un yaradıcılığında çısalığın hakim düşüncə olması və eyni zamanda onun iri həcmli əsərlər yazmaq arzusu, hətta ehtiraslı qəhrəmanlar, qadınlar haqqında yazmaq istəyi, bu istəyin gerçəkləşməməsi səbəbləri izlənilir. Çexov-dramaturq və Çexov-hekayəçi arasında yaradıcı yaxınlıq və daxili mübarizə vurğulanır. Cəlil Məmmədquluzadə və digər hekayə yazarları ilə müqayisə aparılır. Yazarmın yaradıcılıq psixologiyası və yaradıcı-psixoloji tipi haqqında mülahizələr söylənir.

A. P. Çexov, 1891

Hekayenin mahiyyəti

Hekayə - kiçik bədii nəsr janrıdır. Hekayə bir hadisə ətrafında cərəyan edir, roman isə bir-birinin içinə girən hadisələr küllisidir. Romanla müqayisədə hekayədə iştirakçı azdır. Hekayə epizodtur. Hekayə iri həcmli əsərlərə nisbətində daha dinamikdir. Hekayə danışma - rəvayət söyləmə qabiliyyətidir, anlatma ustalığıdır. Dastan söyləyən el aşığının danışdığı əhvalat, çox zaman, qismən də olsa, məhumdur, maraqlı doğuran onun dili, tərz, danışma ustalığıdır.

Müəllif hekayəçini – hekayəni nəql edən seçməli olur - müəllifin özü (klassik ədəbiyyatda əsas seçim), birinci şəxs, başqa sözlə, baş qəhrəman (çağdaş ədəbiyyatda çox rast gəlinən seçim) və ya əsərdəki digər bir obraz, amma, bir əsərdə iki və ya daha çox hekayəçinin olması da istisna edilmir (məsələn, Nizami'nin "Yeddi gözəl"ində və ya "Dekameron"da). Bu zaman, əlbəttə, əsərin dili, yəni yazıya çevrilmiş şifahi nitq problemi ortaya çıxır. Hekayəçinin seçimi əsərdə müxtəlif psixoloji məqamların, obrazların keçirdiyi ciddi böhranın təqdimatında mühüm ola bilər. Məsələn, ölümqabağı düşüncələrin yazıya alınmasında müəllifin deyil, böhrana düşər olanın hekayəçiliyi, müəyyən dərəcədə şərti görünə də, daha inandırıcı ola bilər.

Ayrı-ayrı hekayələri bir ideya ətrafında birləşdirib böyük epik əsər yaratmaq mümkündür, *Kəhilsə və Dimna (Pancatandra)*, *1001 gecə*, *Dekameron* kimi. Dastanlarda hekayəçilik mərkəzi yer tutur, şeir və musiqi dastan uzandıqca onu darıxdırıcılıqdan qurtarmaq, ona hiss-həyəcan qatmaq üçündür sanki. Bibliya və Quran'da da müxtəlif mövzularda hekayələr toplanmışdır. Əsl romanda (ingiliscə: *novel*) ayrı-ayrı əhvalatların birləşməsi adi ardıcılıqla deyil, bir-biri ilə müxtəlif tellərlə bağlı şəbəkə şəklindədir; elektrik dövrəsi (fizika) dilində ifadə etsək, romandakı hadisələr bir-biri ilə həm ardıcıl, həm də paralel birləşirlər. *Roman* həyatın geniş mənzərəsidir, insanların zaman və məkan boyu dəyişən həyat panoramadır. Qədimdə və qismən də orta əsərlərdə süjetli bədii əsərlər nəzmlə yazılırdı, onlara *süjetli nəzm* (rus ədəbiyyatı və onun təsiri altında olan məkanda – *poema*) və ya *nəzmlə yazılmış roman* demək mümkündür, məsələn, *İliada*, *Odisseyə*, *Şahnamə*, Nizami'nin "Xamsə"si, Goethe'nin "Faust"u, Puşkin'in "Evgeniy Onegin"i və s. Çağdaş (nəsrə yazılmış) roman janrı, gərək ki, məşhur "Don Quixote" (Miguel de Cervantes) ilə başlanmışdır (1605).

Hekayə qol-budaqlı romandan fərqli olaraq əsasən bir istiqamətdə boy atan ağac kimidir, eninə böyülmür, şaxələnmir, sadəcə boy artır. Hekayəni bir mərkəzi olan kənd və ya kiçik şəhərə, romanı isə çoxmərkəzli böyük şəhərlərə bənzətmək olar. *Novella* isə şərti tərif "hekayədən uzun, romandan qısa" olan bədii nəstərdir. Rus ədəbiyyatında və onun təsiri altında olan

Sovet və postsovet ölkələri ədəbiyyatlarında *novella* əvəzinə *povest sözlə işlənmişdir* (rusca *povestovoyaniye*, yəni *nəql etmək və ya rəvayət danışmaq* kəlməsindən gələn söz), *novella* kəlməsi isə həmin ölkələrdə sonu gözlənilməz bitən hekayəni bildirmişdir. Yəni mövcud olan *roman* və *novel* terminlərindən fərqli olaraq *novella* termini əsas Avropa dillərində vətəndaşlıq qazanmışdır.

A. P. Çexov'un Melixovoda evi

Hekayə və ya qısa hekayənin uzunluğu şərtidir, nə qədər uzun, nə qədər qısa - bunu demək olmur. Bunu deməyə çalışmaq çox fayda verən iş deyil, hərçənd ki, *Atlas of Science* kimi nəsr on qısa hekayənin bir kilobayt, yəni, 1000 işarə və ya çap olunmuş yarımlıq sahifəlik yazı kimi tərif edir (1 kilobyte = very short story, bax: *Atlas Of Science. Visualizing What We Know. Katy Börner. The MIT Press, 2010; p. 3*). Hekayə və novella arasında tam ayrıldıqca uzunluq standartı yoxdur. Hekayə üçün "bir oturma oxunabilən" ölçüdə də müəyyən deyil, nisbidir, oturma və oxuyana bağlıdır.

Hekayələr romantik xarakterli, lirik əhvalı, psixoloji tutumlu ola bilər. Balzak, Stendal, Merime və Mopassan Fransa'nın psixoloji hekayə ustalarıdır. Sonuncu iki yazıçının yaradıcılığında və təməllərində hekayə janrı əsas rol oynamışdır. Hekayənin detektiv, elmi-fantastik, vahimə tipləri də var. Sonu gözlənilməz şəkildə bitən, təəcüb doğuran hekayələr (Rusiya təsiri altında olan bölgələrdə buna "novella" deyiblər) də maraqlı doğurur (məsələn, O. Henry'nin hekayələri). Hekayədə gerçəkliklə fantastikanın, miflərin qovuşması mümkündür (F. Kafka). Faktlara əsaslanan və bədii üslubun müəyyən dərəcədə yer aldığı məqalə və esselər də hekayəyə yaxındır. Jurnalist kimi fəaliyyətə başlayıb öpəklərdən (gerçəkliyin sadə, xüsusi bezək vurulmamış təsvirindən) hekayəyə gəlmək halları çox olmuşdur (M. Twain, T. Dreiser,

A. P. Çexov, 1895

Hemingway,...), bu zaman bir sıra hekayələrdə oçerk üslubu özünü göstərə bilər (məsələn, Mir Cəlal). Hekayənin və ümumiyyətlə, bədii əsərin qiymətləndirilməsində bədii üsulların zənginliyi və təsvirçilikdən aralıq dura bilmək mühüm rol oynayır. Orhan Pa-

muk'un "Kara kitab"ı romanı (novel) deyil, hekayə olsa, zənnimcə, daha gözəl olardı; bu əsər, detallarla doludur, həcmi şişirdilmiş hekayə təsiri bağışlayır.

Hekayədə dil ustahığı, ifadə cazibəsi həlledici rol oynayır; çox zaman xüsusi dildən, o cümlədən, gündəlik danışq dilindən istifadə edilir. Qısalıq, ifadələrin düzgün və obrazlı işlədilməsi baxımından hekayə nəsrin şeiridir, poetik əsər kimidir. İdeyadan çox dil fenomenidir hekayə. Hekayədə "nə" və "niyə" deyil, "necə" prinsipi vacibdir. Hekayə minimalizm - sözlərə və hadisələrə qənaət üzərində yazılır. Hekayə yazarmın işi ilə rəssamın işi arasında bir yaxınlıq görmək mümkündür; rəssam fikrində dolaşan mövzunu canlandırmaq üçün boyadan və rəsmi yaradıldığı məkandan qənaətlə istifadə etməklə uyğun ştrixlər vurur, yazıçı da öz fikirləri və qələmi ilə bənzər iş görür. Hekayə yazarmın bir anı tuta bilən fotoqrafla da müqayisə etmək olar; hekayə yazarı fokusda bir hadisəni tutur.

Hekayə və ümumiyyətlə, bədii əsər müəllifi öz surətini və ya öz cizgilərini də qələmə alır. Qəhrəmanlarından biri müəllifin özünə bənzəyir və ya bəzi hallarda müəllif öz fikirlərini bir neçə surətin dili ilə ifadə edir. Bildiyini, duyduğunu ("özünü") yazan müəllifin müəyyən uğur qazanmaq imkanı, sanki, daha böyük olmalıdır. Jack London öz çətin, macəraçı, qızılaxtaran, dənizçi həyatı tərzində hekayələri ilə tanındı. A.P. Çexov əsasən daha yaxşı bildiyi orta təbəqədən, Lev Tolstoy yüksək, kibar təbəqədən, Dostoevskiy özünə bənzər həyəcanlı, çılğın insanlardan yazdı. Sait Faik Abasıyanık əsasən yaxşı bildiyi, arasında gəzib dolandığı aşağı və ya alt sinif haqqında yazdı.

Sonrakı hissələrdə də hekayənin mahiyyəti haqqında bəzi fikirlər səslənəcək...

Anton Çexov

Anton Pavloviç Çexov (1860-1904) Taqanroq şəhərində doğulmuş, orada məktəb və sonra gimnaziyaya bitirmiş, ilk teatr, yazı və həyat təcrübəsini orada qazanmışdır. Çexov'un babası təhkimli (krepostnoy) olub, 3500 rubl yığıb özünü və ailəsini satın alıb. Çexov sevincsiz uşaqlığa işarə edərək, "uşaqlıqda uşaqlığım olmayıb" deyirdi; atasının kobudluğunu, dini fanatizmini və uşaqları onların istəkləri əleyhinə işlədib istismar etməsini Çexov unutmur, tez-tez yada salırdı (məsələn, *A.S. Suvorin'ə məktub, 27 mart 1894-cü il*, bu barədə qardaşı Al. P. Çexov da yazmışdı: *Воспые Чехова. Сочинения - Е. М. Казакова, М., Промед, 1990; сmp. 55*).

1879-cu ildə ondan üç il əvvəl müflisləşib Moskvaya getmiş (əslində, borclar üzündən qaçmış) ailəsinin yanına köçmüşdür. Çexov Moskvada ali tibb təhsili almış (1884), həmçinin, kiçik yumoristik

hekayələr yazmış, dolanışı da əsasən yazıçılığından çıxmışdır. Həkim kimi də fəaliyyət göstərmişdir, lakin, sevdiyi iş həkimlik deyil, yazıçılıq, hekayəçilik olmuşdur, "tibb mənim qanuni arvadım, ədəbiyyat isə məşuqəmdir, biri bezdirəndə digərinin yanında gələyirəm" (*A.S. Suvorin'ə məktub, 11 sentyabr 1888*). İmkansızları pulsuz müalicə edib, üstelik onları dərmanla təmin edib. Çexov'un əsərlərində həkim obrazlarının çoxluğu və mühüm yer tutmaları təsəddüf deyil.

Çexovlar əsasən Moskvanın cənub ətrafında - Melixovo'da yaşamış (1892-1899), bu dövrdə Çexov yaradıcılığında yumoristik istiqamətin azalması daha da güclənmiş və o, daha ciddi hekayələr müəllifi, bir qədər sonra isə pyeslər müəllifi kimi məşhurlaşmışdır. Vərəm xəstəliyi (ağ ciyərdə) aşkar olundandan sonra isə əsasən Yaltada (Kırım) yaşamış, yaradı-

çalışqla məşğul olmuşdur.

Çexov heç vaxt siyasətlə məşğul olmayıb ("...siyasətlə ancaq və ancaq ondan qorunmaq naminə məşğul olmaq lazımdır" (*Полное Собрание Сочинений Антона Павловича Чехова в 30-ти томах, том 17, с. 229*). Həyatda da, hekayə və dram yaradıcılığında da fərdiyyətçi olub. Lakin, o, ictimai sahədə, səhiyyə, təhsil və abadlaşma işlərində fəal olmuş, özünü də xeyriyyəçilik etmiş, hökumətə də təsir etmişdir. Rusiya və Avropamı gəzmiş, bu səyahətlər yaradıcılığında ciddi iz qoymuşdur.

Həkim kimi diqqətli, qayğıkeş, amma, bəzən hərəkətlərində, sanki, inamsız idi (*P.A. Arxanqel'skiy. Vax: У стен Нового Иерусалима. История города Воскресенска-Истры. М.: Лето, 2010. с. 389-390*). Bu, bəlkə də, xəstəlikləri tam sağalda bilməyən tibbin və onun təmsilçisi olan həkimin heç də hər şeyi həll etmədiyi düşüncəsindən qaynaqlanırdı, kim bilir... Həkimlikdən bezdiyini, həkimliyin dərxdırıcı olduğunu deməklə yanaşı ("Həkim olmaq yaxşı şey deyil. Həm qəribədir, həm dərxdırıcı, həm də ürək bulandırıcı" - *Suvorin'ə məktub, 16 avqust 1892-ci il*), həkimliyə "xəyanətini", yazar olmağa üstünlük verdiyini unutmur, şərh edirdi. Xəstələrin ruhi vəziyyətini mütləq sayırdı. O, həmçinin, "yazar olmasan, psixiatr olardım" deyibmiş (*H.H. Яценко. Роман моей жизни. 1926; с. 268*); bu fikrim təşəkkülündə insan obrazları yaradan yazar düşüncəsinin rolu olmasın deyil.

Evliliyə qədər olan sevgi macaraları arasında "Lika" adlanan və füsunkar gözəl sayılan Lidiya S. Mizinova ilə yaxınlığı xüsusi seçilir. 1901-ci ildə Moskva Bədaiə Teatrının (*Moskovskiy Xudojественnyy Teatr*) aparıcı aktrisası Olqa Knipper (1868-1959) ilə evlənmiş, onu çox sevə de (sevgi və hörmət dolu məktublar yazsa da), ailə həyatında, sanki, tam xoşbəxt deyildi, aralarında səbi hallar yaranırdı. Bəlkə də xoşbəxt ola bilməzdi, evlilik haqqında fikri maraqlıdır: "Arvadım Moskvada yaşasın, mən - bölgədə, gəlib onu görəcam, Ay hər gün göyde görünən kimi hər gün yanımda olmasın" - *Suvorin'ə məktub, 23 mart 1895-ci il*). Ömrünün son yeddi ili xəstəliyi şiddətlənən Çexov müalicə üçün getdiyi Almaniya vafat etdi.

Jurnalistlikdən yazarlığa

Maurice R. Berube adlı müəllifin "Mən niyə Çexova nifrət edirəm" (*The Chronicle of Higher Education, 1 March 2002*) hekayəsi hər şeydən əvvəl öz qəribə və maraqlı, çətin və oyun xarakterli adı ilə diqqəti cəlb edir. Müəllifin dili ilə hekayənin əsas fikrini söyləyirəm. Gəncliyimdə jurnalist fəaliyyəti göstərmişdim, yazıçı olmaq arzumu da vardı. Lakin elmi (akademik) həyata başladım və yazıçılıq

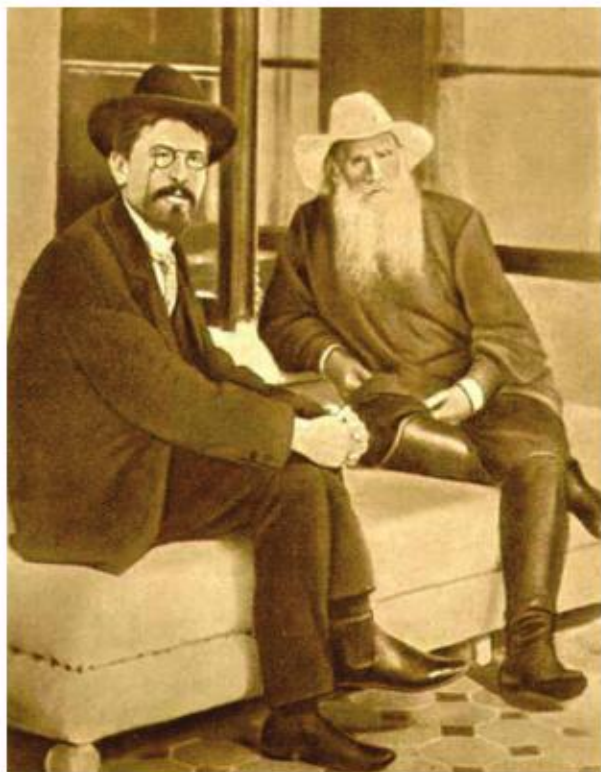
Lidiya Mizinova

Olqa Knipper həm Çexov'un sağlığında, həm sonrakı uzun səhnə fəaliyyətində Çexov pyeslərindəki baş qadın qəhrəmanları uğurla canlandırmışdır. O, təqribən 91 il ömür sürdü, Sovet dövründə yüksək mükafatlara layiq görüldü. Adolf Hitler'in və Joseph Goebbels'in sevilməsi olan rus-almán aktrisası və Olqa Knipper'in qardaşı qızı Olqa Çexova (1897-1980; doğumda Knipper) ilə qarışıq düşməməsi üçün ona Olqa Leonardovna Knipper deyirlər.

Çexov Rusiya və dünya ədəbiyyatının böyük hekayə və pyes ustasıdır. Çexov əsərləri üzrə ən çox film çəkilən (W. Shakespeare'dən sonra, Charles Dickens'la yanaşı, "Üç Mülkətçiyor" müəllifi A. Dumas'ın qabaqlayan) yazardır, özünü və əsərlərinin qəhrəmanlarına ən çox heykəl yüksəldilən şəxslərdən biridir.

fikrindən daşındım. Təqribən yarım əsrə yaxın bir vaxt keçdi, 10 monoqrafiya və çoxsaylı məqalələr müəllifi oldum.

Və... yazıçılıq arzumu yenidən baş qaldırdı, niyə də olmasın, oxşar misalım da vardı. İki iş gördüm - ən yaxşı hekayələri oxumağa və qısa hekayə yazmaq üçün bələdçi kitablardan birini öyrənməyə baş-

A. P. Çexov və Lev Tolstoy, Yalta

ladım. 3 hekayə yazdım, bir il ora-bura göndərdikdən sonra nəhayət birini çap edə bildim. Və bu zaman Çexov'un kitabı əlimə keçdi, onun hekayələrini oxudum, oxuduğum bələdçi kitabdakı bütün qaydaları pozduğumu gördüm; hekayələri isə gözəldir. Və gördüm ki, elmi seçməkdə haqlıyam-

Çexov və yazarın üslubu

Çexov'un hekayələrinin əvvəli, axırı və gedişi heç bir çərçivəyə, yazıla bilən qanuna tabe olmur. Onun hekayələrində ardıcıl və rahat dəyişən hadisələrin gedişini psixoloji dəyişmə müəyyən edir. Çexov'un psixoloji mühiti Victor Hugo saydığı romantik təzadlarla dolu deyil (onun öz təzadları haqqında aşağıda fikir söyləniləcək). Romantizmə meyilli olmadığı üçün Çexov hərarətli, hiss-həyəcan dolu müəllif sözlərinə yer ayırmır. Çexov'un yaradıcılığına xas olan sosiyyəvi cəhətlər arasında didaktikadan uzaq və hökm verməyən üslub, açıq final və bitkinliyin olmaması mühüm yer tutur. Yazılarında o, nə nəsihətçi, nə ədalət carçısıdır. Çexov ədəbiyyatda məsələ həll etməyi deyil, düzgün məsələ qoyuluşunu vacib sayır və həyata keçirirdi, yazarın vəzifəsi problemlər (suallar) qoymaqdır, onlara cavab vermək deyil, *Anna Karenina* və *One-*

mis. Çexov'a nifrət edərim: mənim yazıçılıq həvəsini öldürdü...və onu oxumaqdan əl çəkmə bil-mirəm.

Jurnalist yenilikləri yazır, bərbəz faktlardan istifadə edir, yazıçının silahı isə xəyalda hadisə və obrazları canlandırmaq və onlara bəzək vurmaqdır. Yazıçı və jurnalist fəaliyyətində kəsişmə olsa da, onlar fərqli iş görür, fərqli üsullardan istifadə edirlər.

Ümumiyyətlə, jurnalist fəaliyyəti ilə çörək pulu qazanmaq olur, bir çox məşhur yazıçılar jurnalist fəaliyyəti ilə həm dolanışlarını təmin edə bilmiş, həm də yazı təcrübəsi qazanmışlar. Jurnalistlikdən sonra yazıçılığa başlamaq cəhdi gəlir. Çexov da bu yolu keçmişdir, o, yaradıcılığının başlanğıc dövründə çox sürətlə qısa yumoristik hekayələr yazır, jurnal və qəzetlərdə çap etdirirdi. Bu işdə və Çexov'un tanınmasında yazar, zəngin və fəal nəşir Aleksey Suvorin'in xüsusi xidməti olmuşdu. Herman Melville (1819-1891) iki əsərini (*Redburn*, *White-Jacket*) pula ehtiyacı olduğu üçün yazdığına etiraf edir, "digər insanların mişarla ağac doğramağa məcbur olduqları kimi", onların 'uğur' qazanması qəlbinin deyil, cibinin arzusu"dur" deyirdi (qayınatası Lemuel Shaw'a ünvanladığı məktub, 6 oktyabr 1849; bax: *Andreas Teuber*, "Herman Melville," *Andreas Teuber's Home Page, Brandeis University*,

<http://people.brandeis.edu/~teuber/melville/bio.html#MainEssaySection>).

gin'də heç bir məsələ həll olunmayıb, amma onlar sizi tam qane edir, çünki onlarda bütün məsələlər düzgün qoyulmuşdur" (*Suvorin*'ə məktub, 27 oktyabr 1888-ci il). Bəzən, "Çexov'un əsərlərində problem də yoxdur" deyən olur, o, sanki, sadəcə ecazkarlıq. Çexov'un məşhur *İt gözdirən xanım* (*Dama s sobaqoy*, 1899) hekayəsi haqqında Nabokov'un fikrini yada salıram: "bu təqribən 20 səhifəlik ecazkar hekayədə nəqlətmənin bütün ənənəvi qaydaları pozulub. Burada problem yoxdur, adi kulminasiya yoxdur, sonda nöqtə yoxdur. Amma bu hekayə dünya ədəbiyyatının ən böyük əsərlərindən biridir" (*Владимир Набоков. Лекции по русской литературе. М., "Изд-во Независимая Газета", 1998; с. 337*).

Ernest Hemingway öz "Aysberq nəzəriyyəsi"ndə (*The Art of the Short Story. The Paris*

Review, Issue 79, Spring 1981) yaxşı hekayə haqqında fikir irəli sürür, dərin mənanın üzdə deyil, daxildə, qeyri-aşkar şəkildə olmasını vacib sayır: suyun üzərində görünən faktlardır, struktur və simvolizm isə suyun altında - gözə dəyməyən yerdədir. O, mifləyən natamamlığın, buraxılmış hissənin hekayəni gücləndirə biləcəyini deyirdi. Hekayə yazarının məqsədi heç də yaratdığı obraz və hadisə haqqında çox şey danışmaq deyil, bədilik elmi təsvir deyil, oxucunun düşüncəsi, zənni və şərh üçün də yer qalmalıdır.

Çexov'da hadisə sanki xüsusi rol oynayır, hadisə həyatın adi axarından götürülmüş bir parçadır. Çexov'un Korolenko ilə söhbətindən: "Bilirsinizmi, öz kiçik hekayələrimi necə yazıram? Budur, ... bax, bu külqabıdır. İstəyirsinizmi sabah *Külqabı* adlı hekayə hazırlasın?" (*A. П. Чехов в воспоминаниях современника. Составитель - Гитосич Н.И. Москва, "Художественная литература", 1986*). Əlbəttə, bunu mütləq qəbul etmək olmur, məsələn, Çexov nəşirlərə yazdığı bozi məktublarda mövzu olmadığından şikayətlənir.

Çexov'a görə qəhrəmanlar da başqa insanlar kimidir, orta, bir az aşağı, azca yuxarı... Ədib həyatı yazmalıdır, acı olsa da. "Bədii ədəbiyyat (*художественная литература* - H.İ.) ona görə bədii adlanır ki, həyatın rəsmi olduğu kimi çəkir. Onun təyinatı - şərtsiz və səmimi həqiqətdir... Axı ədib nə şirniyyətçidir, nə kosmetikdir, nə adam əyləndirən; o, öz borcu və vicdanını dərk etməklə üzərinə öhdəçilik götürmüş vəzifə adamıdır." (*M.V. Kiseleva'ya məktub, 14 yanvar 1887*).

Çexov güclü tragi-komediya hissəsinə malik böyük hekayə ustası oldu; onun yumoru içində bir ağrı var, onda qəm və yumor bir yerdədir, bədəndə bir-birindən ayrılmaz şəkildə fəaliyyətdə olan əla

A. P. Çexov, Yalta, 1901

sümlük kimi. Amma, Çexov dərdi, sanki, içində çəkir, üzdə, yemi, yazıda dərd çəkdiyini göstərmir. Dünyanın problemlərini görməklə yanaşı onu necə, hansı bucaq altında ifadə etmək də mühtəmdir; bu, yəqin ki, yazarın xarakterinə bağlıdır. Məsələn, dünyanın qərribə işlərinə Heraklites ağlayar, Demokrites gülərdi (ona "Güləyən filosof" deyirlərmiş).

"Balacılıq", yığcamlıq və "istiqlamsızlıq"

Yığcamlıq, səmimilik, balaca və ya xırda adam mövzusu və bir qədər qərribə sonluq – Çexov hekayələrinin quruluşunda buna can atır (və ya belə alınır...). Çexov nadir, az rast gəlinən hallardan bəhs etmir, adi, gündəlik həyatı, oları yazır, güclü qəhrəman yaratmır. O, geniş mənada Balacılığı müdafiə edir. Qardaşı Mixail'ə məktubdan (1879, aprel, *günü məlum deyil*): "Özündə namuslu balacılığa hörmət et və bil ki, namuslu balacılıq heç nə olmaq deyil. Öz insani ləyaqətini, fəzilətini dərk etmək" lazımdır. Çexov ədəbiyyatda balaca sayılan

adamların zəruriliyini vurğulayır: "Ədəbiyyatda, orduda olduğu kimi, kiçik rütbələr zəruridir, beyin belə deyir, tərək isə bunu daha çox deməlidir" (*M.V. Kiseleva'ya məktub, 14 yanvar 1887*).

Çexov'un hekayələrində "istiqlamət görməyən" şair və tənqidçi Pleşşeev'ə (1825-1893) o belə cavab vermişdi: "Siz nə vaxtsa mənə deyirdiniz ki, mənim hekayələrimdə etiraz eden ünsür yoxdur, onlarda simpatiya və antipatiya yoxdur... Amma məgər hekayədə ("İmenini"/Ad günü) əvvəldən mən yalana qarşı etiraz etməməmi? Məgər bu, istiqamət

met deyilmi?" (*Pleşşeev`ə məktub, 7-8 oktyabr 1888*). "Oğrular" adlı hekayəsinə rəy bildiren A.S. Suvorin`ə cavab məktubunda da bənzər fikir sə-

Dama s sobaçkoy, Yalta (heykəl)

ləndirir: "Siz mənə obyektivliyə görə qınamırsınız, ona xeyir və şərəfə laqeyd olmaq, ideallar və ideyaların olmaması və sair kimi adlar qoyuruşunuz. Siz istəyirsiniz ki, mən at oğrularını təsvir edərkən deyim ki, at oğurlamaq şər işdir. Amma, axı bu mən-

siz də çoxdan məhumdur". O, məsələnin yazar üçün vacib olan digər xüsusiyyətini də yada salır, at oğrularının ac adam olmadıqlarını, at oğurluğunun onlar üçün adi oğurluq deyil, bir ehtiras olduğunu qeyd edir (*Suvorin`ə məktub, 1 aprel 1890*).

Hekayədə bir qeyri-müəyyənlik ola bilər, o qədər ki, müəllif-yazar özü də bilmir ki, nəylesin, dumanı nə yolla açsın, ortanı necə aydınlaşdırsın, axıra gedən bir yol axtarsın, ya qeyri - müəyyənliyi saxlasın. "Kiçik hekayələrdə ən yaxşısı artıq danışmaqdan sonra qədər deməkdir, ona görə ki... ona görə ki... bilmirəm nəyə görə!" (*Qardaşı Mixail`ə məktub, 1879, aprel, günü məlum deyil*). Çexov öz obrazlarına, qəhrəmanlarına münasibəti ilə fərqlənir (fərqlənmək istəmir), tərəf tutmur, simpatiya və ya antipatiya nümayiş etdirmir, o, sanki empatiyadadır - özünü qəhrəmanın yerinə qoyub və münasibətin sadəcə olmadığını, qeyri-müəyyənliyi görür, anlayır... Onun passiv qəhrəmanı (*Raqin, "6 nömrəli palata"*) "öz şəərəfsizliyimdə günahkar mən deyiləm, zamandır" deyir.

Çexov qəhrəmanlarının həyat fəlsəfəsi

Çexov`un yazar sevgisi hansı, nə cür obrazlarda özünü göstərir?! Çexov`un obrazları "baş tutmamış" insanlar idi. Onların başına gələn hər şey sanki bitməmiş qalır. Bir tərəfdən Çexova bir stüjet etrafında fərqli hadisələr yaratmaq, onları bir-birinə hörmək işi - roman yazmaq üçün zəruri olan xüsusiyyət yad idi. Digər yandan isə onun "qəhrəmanları" - tənha həyəyə çökülən, darıxanlar və cılızlar da, sanki, roman obrazları olmağa mane olurdular. Çexov`un obrazları çıxmazda idilər! Bu hal Çexov`u da çıxmaz vəziyyətə salmışdı; o, hekayə yolundan dönmə bilmirdi. Çexov`un yaratdığı obrazlar bu günün bədibinləri olmaqla ancaq gelecekdə ümid görə bilirdilər (burada söhbət ümid görmək istəyənlərdən gedir). Çexov`un qəhrəmanları arasında fəvqəlimsən yoxdur. Qəhrəmanlar çox vaxt bir-birinin qəlbine daxil olmur və ya yol tapa bilmirlər. Onun qəhrəmanları həyatı dəyişmək fikrində deyillər, biganədirlər, razılaşma fəlsəfəsinə düşər olublar. Məşhur "6 nömrəli palata"da çox pis vəziyyətdə olan xəstəxana ilə razılaşan ziyalılardır əsas qəhrəmanlar. Çexov özü siyasetə və üsyana böyük maraq göstərmirdi, qəhrəmanları da cəynilə...

Çexov`a görə həyat adı şeylərlə doludur və bu ədalət yazıda da, səhnədə də görünməlidir. Yüksək ideyalar, sanki, gerçək insan həyatını təhrif edir, uydurmalarına yol açır. Çexov yazarın kompozisiya azadlığını adı, yüksək ideallarsız və həyata mümkün qədər

yaxın yazmaq üçün sərf edirdi. Digər tərəfdən, Çexov`un əsərlərində azadlıq arzudur, əsilliyə və məhrumiyyətlərə isə fəqətdir. Çexov, sanki, ikiləşmə ilə çarpışır, bir anlıq parlayan qığılcımla o qığılcımı əhatə edən nəhəng qaranlıq arasındadır və ya gecənin par-

A. P. Çexov`un heykəli (Rostov-Don)

ləq gözləri olan ulduzlarla, ulduzları birtüyan ucsuz-bucaqsız qaranlıq səma arasında, azadlıq arzularını ilə boğucu əsilliyə qarşıdır.

(*Arda gələn nömrədə*)